

הרב אביגדור שילה

שיטת הרמב"ם בהזכרת יציאת מצריםראשי פרקים:

1. הצגת הבעיה.
2. מקור הדין.
3. האם זו מצווה לדורות (האם הזכרת יצ"מ כלולה במצוות ק"ש).
4. שיטת הצל"ח.

1. הצגת הבעיה:

במשנה בברכות י"ב דעת ראב"ע שמזכירין יצ"מ בלילות. דין זה נלמד מהריבוי בפסוק "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך". כל - לרבות הלילות.

דעת חכמים שאין מזכירין יצ"מ בלילות, והריבוי, "כל", מרבה את ימות המשיח.

לדעת ראב"ע אין מזכירין יצ"מ לימות המשיח, והוכיח כן מהפסוק בירמיהו¹: "הנה ימים באים נאום ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני-ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם".

הרמב"ם² פסק:

"אע"פ שאין מצוות יציאת נוהגת בלילה קורין אותה בלילה, מפני שיש בה זכרון יצ"מ. ומצווה להזכיר יצ"מ ביום ובלילה, שנא' למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך".

1. כ"ג, ז' ח'. 2. הל' ק"ש פ"א ה"ג.

הרמב"ם פסק כשיטת ראב"ע שמצווה להזכיר גם בלילה, ומקורו הפסוק שדרש בן זומא "למען תזכור".

הלכה זו מעוררת כמה בעיות:

- א. הרמב"ם³: "מ"ע של תורה לספר בניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן". א"כ מהו המיוחד בהזכרת יצ"מ, המבדיל מצווה זו ממצוות סיפור יצ"מ של ליל ט"ו בניסן?⁴
- ב. הרמב"ם מנה בסהמ"צ מ"ע של סיפור יצ"מ אבל הרמב"ם לא מנה מצוות הזכרת יצ"מ בסהמ"צ⁵, למרות שכתב בהלכות ק"ש: "ומצווה להזכיר יצ"מ ביום ובלילה".

2. מקור הדין:

בשמות י"ג ג' אמרה התורה: "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", וכתב רש"י: "למד שמזכירים יצ"מ בכל יום". דברי רש"י צ"ע:

- א. מדוע רש"י לא הביא את ההלכה של הזכרת יצ"מ על הפסוק "למען תזכור" כדברי המשנה?
 - ב. מדברי פסוק זה אנו למדים, שמצווה להזכיר יצ"מ בכל יום, אבל אין מכאן הוכחה שמזכירים יצ"מ גם בלילה.
- מקור דברי רש"י הוא במכילתא⁶:

3. הל' חמץ ומצה פ"ז ה"א. 4. בחידושי הגר"ח על הש"ס - בעניין מצוות "והגדת לכוך" חרץ שמצוות סיפור יצ"מ ישנם שלשה דינים המוכאים ברמב"ם שם מהלכה ב' עד הלכה ה', הדינים הם: א. הסיפור דרך שאלה וחשובה, ואף מי שנמצא לבדו צריך לספר כך. ב. צריך להתחיל בגנות ולסיים כשבת. ג. כסיפור צריך לומר את טעמי המצוות, "כל שלא אמר ג' דברים אלו לא יצא ידי חובתו". עומדת שאלה, האם גררי דינים אלו הם מדאורייתא, יעויין ברמב"ם סהמ"צ מ"ע קנ"ז שלא הזכיר מאומה מפרטי דינים אלו, וכן במנ"ח מצווה כ"א אות א' דן בשאלה זו, והעלה נפ"מ לעניין האם תחול שבועה על אי קיום המצווה. 5. עי' מנ"ח מצ' כ"א אות א'. 6. פרשת בא פ"טז.

"ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה - אין לי אלא שמזכירין יצ"מ בימים, בלילות מניין? שנא' למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך - ימי חיך הימים, כל ימי חיך הלילות, כדברי בן זומא, וחכמים אומרים: ימי חיך בעוה"ז, כל ימי חיך להביא לימות המשיח".

דברי המכילתא צ"ע. המכילתא פתחה בפסוק "זכור את היום הזה", ומכאן למדו שמזכירין יצ"מ ביום, וכשלא יכלו ללמוד מכאן להזכרה בלילה דרשו את הפסוק למען תזכור, ומכאן לומדים להזכרת יום ולילה לדעת בן זומא. א"כ, למסקנא, לא לומדים מהפסוק "זכור את היום הזה"? ייתכן לומר, שלדעת רבנן, אכן לומדים מהפסוק "זכור את היום הזה" שצריך להזכיר יצ"מ ביום ואין ריבוי ללילה, ומהפסוק למען תזכור לומדים שמצווה זו של הזכרת יצ"מ ביום היא בין בעוה"ז ובין לימות המשיח.

רש"י פרש את הפסוק "זכור" כדברי רבנן, ולא כדברי ראב"ע ובן זומא.

הרמב"ם, שפוסק כראב"ע, מביא את הפסוק "למען" כמקור לחיוב הזכרת יצ"מ, ואילו את הפסוק "זכור", מביא הרמב"ם לחיוב סיפור יצ"מ.

וז"ל בהלכות חמץ ומצה (פ"ז ה"א):

"מ"ע של תורה לספר בניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן שנא' זכור את היום הזה ... כמו שנא' זכור את יום השבת".

המהר"ל⁷ מקשה על הרמב"ם. לפי דעת הרמב"ם כשם שנא' זכור את יום השבת ומצוות זכירת השבת היא בכניסת השבת כמו"כ "זכור את היום הזה" מצוותו, לכאורה, בשעת כניסת "היום הזה" - אבל, טוען המהר"ל, יש הבדל ביניהם - שלגבי שבת נאמר: "זכור את יום השבת לקדשו", ולכן אנו למדים מכאן דווקא על יום השבת, אבל לגבי

7. גבורות ה' פ"ב.

פסח לא נאמר "לקדשו", ולכן יתכן לומר, שהפסוק מצווה לזכור את יום צאתנו מארץ מצרים בכל יום ויום⁸. מסקנת המהר"ל, שמהפסוק "למען תזכור את יום צאתך" אנו למדים הזכרת יצ"מ, ומצוות סיפור יצ"מ מהפסוק "והיה כי ישאלך", ולא כדעת הרמב"ם.

3. האם זו מצווה לדורות:

בהגדה מבית לוי⁹ מובא בשם הגר"ח ביאור בדעת הרמב"ם¹⁰. הרמב"ם בשורש השלישי קבע, שמצווה שאינה נוהגת לדורות לא תמנה בכלל תרי"ג המצוות.

במחלוקת ראב"ע וכן זומא על חכמים מתברר, שלדעת ראב"ע וכן זומא אין מזכירים יצ"מ לעתיד לבא, א"כ אין מצווה זו מתקיימת לדורות, ולכן אין למנותה בכלל תרי"ג המצוות, אע"פ שהיא מצווה מן התורה.

תירוץ זה צ"ע. מן התורה משמע, לכאורה, שמצווה להזכיר יצ"מ, ולדעת ראב"ע הריבוי "כל" מרבה גם בלילות. ואילו מדברי ירמיהו אנו למדים שאין מצווה להזכיר יצ"מ בימות המשיח. הכיצד יכול נביא לעקור לדורות מצ"ע של תורה? אלא צריך לאמר, שירמיהו מגלה כיצד לדרוש את הפסוק עם ריבוי כל, ואינו ממעט מדברי התורה. אך קשה, אם אכן זוהי כוונת הרמב"ם מדוע לא הביא דוגמא זו בשורש השלישי, הרי דוגמא זו היא חידוש גדול יותר לעקרון של מצווה שאינה נוהגת לדורות, מאשר הדוגמאות שהביא?

המנחת כהן¹¹ העלה, שלדעת הרמב"ם כל ג' הפרשיות הן מ"ע של קריאת שמע: "הדעה השלישית היא שכל ג' הפרשיות הן מן התורה וכן נראה מדברי הרמב"ם". מלשון הרמב"ם¹² משמע, לכאורה, כדעת המנ"כ: "וקריאת שלש פרשיות אלו על סדר זה היא הנקראת ק"ש". לפי זה מצוות הזכרת יצ"מ בכל יום ביום ובלילה נכללת במצוות עשה של

8. וע"ש במהר"ל שהקשה קושיות נוספות. 9. עמ' קי"ח ד"ה וחכ"א. 10. וכן כתב הרב אברמסקי

זצ"ל בחזון יחזקאל על התוספתא ברכות פ"א הי"ב. 11. מאמר שני פרק י"ג. 12. הל' ק"ש פ"א

ק"ש המנויה בתרי"ג המצוות. אולם הנחה זו של המנחת כהן צע"ג.
הפר"ח (בסימן ס"ז) הוכיח, שאין לומר שפרשת ציצית כלולה
במצוות ק"ש:

א. בפרשת ציצית לא נאמר "ודברת בס" או "לדבר בס", "בשכבך
ובקומך".

ב. מדברי ראב"ע: "הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יצ"מ
בלילות משתמע שלא היו מזכירים יצ"מ בלילה, שאם היו מזכירים
יצ"מ בפרשת ציצית מטעם ק"ש, הרי ממילא היו מזכירים בזה גם יצ"מ
ומדוע לא זכה¹³.

ג. בברכות י"ד אומרת הגמרא: "אמרי במערבא ערבית דבר אל בנ"י
ואמרת אליהם אני ה' אלוקיכם אמת". הרי עדות מוכחת, שלא הזכירו
כלל פרשת ציצית, ואם פרשה זו היא חלק ממצוות ק"ש מדוע לא
הזכירו?

הלח"מ בהלכות ק"ש (פ"ב הי"ג) כותב, באופן פשוט, שרק פסוק
ראשון הוא מ"ע של קריאת שמע. כדבריו מוכח מדברי הרמב"ם בהלכות
ק"ש (פ"ב ה"ג): "היה ישן מצערין אותו ומעירין אותו עד שיקרא
פסוק ראשון ומכאן ואילך אם אנסתו שינה אין מצערין אותו". משמע
מכאן שרק בפסוק ראשון, שהוא חיוב דאורייתא, מצערין אותו, אבל
שאר הפסוקים והפרקים אינם מ"ע מדאורייתא, ואין מצערין אותו.
הרא"ש ותר"י¹⁴ דחו הבנה זו, וביארו שלפסוק ראשון צריך להעירו
כדי שיתכוון, אבל השאר אם קראו והוא מתנמנם אין מצערין אותו,
אבל בוודאי צריך לקרוא גם שאר הפסוקים.

הכס"מ מבאר כך גם את שיטת הרמב"ם, וז"ל: "עניינו עד שיקרא
פסוק ראשון בכוונה והשאר קורא והוא מתנמנם", אבל פירוש זה דחוק
כדברי הרמב"ם. מדוע לא כתב הרמב"ם היה מתנמנם מצערין אותו
ומכאן ואילך אם מתנמנם וכו' ? הרמב"ם נקט לשון ישן שמשמעו שהוא
ישן ואינו קורא¹⁵.

13. ניתן אולי לדחות הוכחה זו. ע"י בית האוצר למהר"י אנגיל ערך אבות אות ח' ד"ה ודע ריש
להביא, כתב שאין מעשה א' מועיל לב' כוונות וא"כ יתכן שאמרו פרשת ציצית בכוונת ק"ש ולא
בכוונת הזכרת יצ"מ. 14. ז': מדפי הרי"ף. 15. וז"ל המאירי לרף י"ג ד"ה אמר שמע ישראל:
"ר"ל פסוק ראשון עד ה' אחד ואח"כ נאנס בשינה יצא, מפני שפסוק ראשון הוא עיקר ק"ש ויצא
כפסוק זה מ"ע שכה אע"פ שלא קרא יותר". וכן בקרית הספר הלכות ק"ש פ"א. לדעתו כפסוק א'
יוצא ידי חובה של מ"ע.

דברי הרמב"ם¹⁶: "וקריאת ג' פ' אלו על סדר זה היא הנקראת ק"ש" אין כוונתם להגדיר המ"ע של ק"ש דאורייתא, אלא מנהג ישראל לקיום מצווה זו¹⁷. העולה מזה, שהכנת המנחת כהן בדעת הרמב"ם אינה עולה יפה.

4. שיטת הצל"ח:

"למען תזכור" אינו יכול לשמש מקור למצוות הזכרת יצ"מ מדאורייתא¹⁸. בדברים (ט"ז, ג'): "שבעת ימים תאכל עליו מצוות לחם עוני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך". ה"למען תזכור" אינו צווי העומד בפני עצמו, אלא כל מטרתו היא רק לבאר את מצוות אכילת מצה ואיסור החמץ.¹⁹

בחזון יחזקאל (פ"א הי"ב) כתב שדברי הצל"ח דחוקים, ולא באר מדוע. אולם, נראה שדברי הצל"ח צודקים.

בהלכות תפילה²⁰ כתב הרמב"ם "מ"ע להתפלל בכל יום שנא' ועבדתם את ה' אלוקים²¹ מפי השמועה למדו שעבודה זו תפילה". הכס"מ שם כתב:

"וכתב הרב בסה"צ אשר לו, המצווה הה' שצונו לעבדו וכו', ולשון ספרי ולעבדו - זו תפילה. וא"ת למה לא כתב רבינו פה שנצטוונו מצווה זו מדכתיב ולעבדו בכל לבבכם, שמפורש בה ציווי התפילה, וי"ל משום שלעבדו לאו מצווה היא אלא סיפור דברים".

הכס"מ קובע עקרון: מצוות התורה צריכות להכתב בתורה באופן של צווי, ולא באופן של סיפור דברים. זהו גם העקרון המונח בדברי הצל"ח. מכיון שהתורה לא כתבה במפורש "זכור" וכד', שהוא לשון צווי, אין למנות את הזכרת יצ"מ, הנלמדת מהפסוק "למען", כמ"ע במניין המצוות.

16. כפ"א ה"ג. 17. וכן הוכיח השאגת אריה סי' ב' שהרי "סדר זה" בוודאי אינו מדאורייתא שהרי אין הפרשיות מעכבות זו את זו. 18. ברכות י"ב. 19. רש"י שם פירש "למען תזכור, ע"י אכילת הפסח והמצה, את יום צאתך". 20. פ"א ה"א. 21. שמות כ"ג, כ"ה.

כדבריו של הכס"מ העלה בהו"א בעל לב שמח²²,
 "לנו יש לדעת שאם אנכי היא מצווה היתה ראויה לבא בדרך צווי דע
 או שמע... וכיוצא מלשון שיהיה בו הוראה למצווה כשאר כל מ"ע
 זכור את יום השבת" וכו'. אך דחה בהמשך את ההנחה הזו: "ומה שלא
 בא בלשון צווי אינה טענה כי יש לנו כיוצ"ב, "החודש הזה לכם ראש
 חדשים", שגם בו אין הלשון מורה על הצווי ומנאם הרמב"ם במ"ע
 (קנ"ז) קנ"ג לקדש חדשים. כן הדבר הזה דאני ה' שמשמעותו ספור
 והודעה".

דבריו אינם מהוים סתירה לדברי הכס"מ.
 א. יש להבחין בין פסוק שיש לו משפט עקרי ומשפט טפל, והמשפט
 הטפל הוא סיפור, כמו למען תזכור, שהוא טפל למשפט העקרי - לא
 תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצה וכו', וכן "והיה כי יאמר
 העבד לא אצא מעמך כי טוב לו עמך" - "כי טוב לו עמך", הוא משפט
 לוואי למשפט העקרי. לעומת זאת, "אנכי ה' אלוקיך", או, "החודש
 הזה לכם ראש חדשים" היא קביעה כמשפט עקרי, ולכן יש לשמוע כאן
 מצווה.

ב. בשני המקומות, גם ב"אנוכי ה' אלוקיך" וגם ב"החודש הזה לכם
 ראש חדשים", מחזק הרמב"ם את קביעתה של המצווה כאחת ממצוות
 התרי"ג, בכך שחז"ל פרשו שזו מצווה. דבר זה מעיד על הכלל שבאמת
 רק לשון צווי ימנה כמצווה או לשון שאינו צווי מוחלט, אך חז"ל
 ביארו את הפסוק באופן כזה שיש למנותו אף הוא כמצווה. {
 עקרון זה מופיע בדברי התוס' במסכת קידושין²³, ובמסכת ב"ק²⁴.
 כב"ק: "אין הרב יכול לומר לעבד עשה עמי ואיני זנך מפני שנאמר
 כי טוב לו עמך, עמך במאכל עמך במשתה". ובתוד"ה "דכתיב":

"הר"א בהר"י היה גורס כשכיר כתושב יהיה עמך דמהאי קרא
 דריש ליה בספרי, וכן נראה, דההוא קרא בצווי כתיב, אבל כי
 טוב לו עמך אינו אלא סיפור דברים בעלמא, כדכתיב והיה כי
 יאמר העבד לא אצא מעמך כי אהבך ואת ביתך כי טוב לו עמך.
 ור"י אומר, דאפילו גרסי כי טוב לו עמך ניחא, דמדקאמר
 כי...".

22. בסהמ"צ מ"ע א' ד"ה ומ"מ, 23. קידושין ט"ו. תוד"ה "כי טוב". 24. ב"ק פ"ז:..

מדברי התוס' למדנו שני דברים:

- א. כשלושון הכתוב אינה צווי אלא סיפור א"א לומר שיש כאן מצווה, ולזה מסכימים גם הרא"א וגם ר"י.
- ב. כשלושון הכתוב היא סיפור דברים, אנו יודעים על "המלצת התורה" שכך ראוי לעשות, ויתכן שגם בנקודה זו לא נחלקו הרא"א והר"י, אלא שלדעת הרא"א כשיש פסוק המלמד במפורש על המצווה עדיף להביאו.

אם כן בענייננו, כשהתורה אומרת: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך", אין כאן אמנם מצוות עשה של תרי"ג המצוות, אך יש כאן גילוי של הרצון האלוקי מאתנו - שנזכור את יום צאתנו ביום ובלילה, לפי הבנת ראב"ע²⁵. לאור זאת ברור, שיש הבדל בין הזכרת יצ"מ שבכל יום ולילה לבין סיפור יצ"מ, שזו מ"ע מתרי"ג המצוות, וכן מבואר מדוע לא מנה הרמב"ם מ"ע של הזכרת יצ"מ.

25. על פי דברים אלו ניתן ליישב מדוע לא מנה הרמב"ם כמניין המצוות את מצוות ירושת הארץ וישיבתה. כפסוק המלמדנו על מצווה זו נאמר "והורשתם את הארץ וישבתם בה". רש"י פירש "והורשתם אותה מיושביה ואז וישבתם בה". באופן פשוט כוונת רש"י שהתורה ממליצה לנו להוריש את הארץ מיושביה כדי שנוכל לשבת בה, ומסתבר שכך הכין הרמב"ן בדברי רש"י. אולם, בעל אור-החיים פרש כשיטת רש"י שהמצווה היא הירושה, וההבטחה היא על הישיבה. א"כ ניתן לתרץ שיטת הרמב"ם בשני אופנים: א. הרמב"ם הכין שהפסוק הוא המלצה ואינו מצווה, בהבנת הרמב"ן כשיטת רש"י. ב. המצווה היא להוריש את שבעת העממין מן הארץ ואז נובל לשבת בה. וא"כ הרמב"ם סובר שמצוות הירושה שבכאן היא מצוות החרם תחרימם וכבר מנאה הרמב"ם בתרי"ג המצוות.